

af de udviklede talmanøvrer i afsnittet er det overraskende resultat, at der konstateres »en produktivitetstigning, men den er ikke ligefrem imponerende, kun lige nøjagtig nok til at være sandsynlig. Mest pålidelig er kurvens tal 1800-1850, mens den første halvdel 1750-1800 har karakter af et postulat. Alligevel forekommer det rimeligt at antage, at den konstaterede produktivitetstigning er præsteret i reformperioden og frem til kornsalgskrisen, men dernæst er produktiviteten faldet eller i det mindste stagneret. Hvis denne kronologiske fordeling af produktiviteten er realistisk, indbyder den selv til en fortolkning« (s. 760).

Hvorfor skulle den opstillede kronologi være realistisk? Hvorfor skulle det være rimeligt at antage, at produktivitetstigningen fandt sted i perioden op til 1818? Vel ikke fordi det er en nødvendig antagelse for at opretholde den opstillede tese? Undertegnede finder det modsætningsvis rimeligt at antage, at produktivitetstigninger først indfandt sig efter eller samtidig med kornsalgsperiodens start i midten af 1830'erne; det var her, at de 9/10 af jordbrugerne, gårdmændene, begyndte at investere i nye

redskaber, afgrøder og forbedringer i kvægets ydeevne i større stil, et forhold, der afspejler sig i Landhusholdningsselskabets amtsbeskrivelser 1826-44. Jeg skal undlade at forsøge at drage en lære af dette alternative scenario, da vi her så afgjort bevæger os i troens verden.

Med *Det moderne Projekt* har Dan Ch. Christensen givet os sit multikausale bud på, hvordan, hvornår og ved hvem det danske, moderne kulturmonster etableredes. Selv om man kan stille sig tvivlende til enkeltelementer i dette bud og til nogle af de konkrete afvejninger, der foretages, så har forfatteren dog oplagt ret i at tage afsæt i situationen i Europa i første halvdel af 1700-tallet og i oplysningstidens tankeverden.

I tilgift gives der så mange gode, spændende og inciterende enkeltpræsentationer af nye emneområder, og det er forfriskende at møde de nye helte i historien, oplysningstidens naturvidenskabsmænd og ingeniører, der så ofte også var frimurere og/eller industrispioner.

Med denne afhandling er der lagt op til en fornyet og facetteret historisk debat, som man kun kan glæde sig til.

Aksel Larsen og stalinismen

Af Michael Kjeldsen

Kurt Jacobsens disputats *Aksel Larsen. En politisk biografi* har med rette påkaldt sig stor opmærksomhed. Med den har vi fået den første samlede, videnskabeligt funderede fremstilling af Aksel Larsens liv og levned. Den bygger på et meget omfattende og delvist nyt kildemateriale, ikke mindst hentet fra

Kommunistisk Internationales (Komintern) og Sovjetunionens Kommunistiske Partis (SUKP) arkiver i Moskva, fra DKP's arkiv og fra Aksel Larsens personarkiv i Rigsarkivet, som forfatteren som den første har haft adgang til. Indholdsmæssigt udmærker biografien sig først og fremmest ved sin omhyggelige

skildring af alle sider af Aksel Larsens politiske liv, også de mere dunkle og traumatiske. Den bidrager derigennem også til at udfylde de huller, som findes i Aksel Larsens egne selvbiografiske bøger, *Valget* (1964) og *Aksel Larsen ser tilbage* (1970), og til dels også i Poul Dams artikel i *Dansk biografisk leksikon*. Resultatet er et langt mere sammensat billede af Aksel Larsen, end det hidtil er set.

Biografien rejser imidlertid også nogle spørgsmål, som efter min mening fortjener en nærmere diskussion. Det drejer sig om spørgsmål, som også har relevans for en mere almen beskæftigelse med kommunismen, men som hidtil har spillet en mere tilbagetrukket rolle i debatten. Jeg tænker her på brugen af erindringer og interviews som kilde, på karakteren af Aksel Larsens stalinisme og på forholdet mellem kontinuitet og brud i Aksel Larsens liv. I det følgende skal disse spørgsmål tages op til nærmere diskussion.

Erindringer og interviews spiller en stor rolle som kilde i Kurt Jacobsens Aksel Larsen-biografi. Det gælder i både kvantitativ og kvalitativ henseende.

Der gøres flittigt brug af erindringer og interviews i biografien. De indgår bredt i skildringen af Aksel Larsens liv, for nogle perioder og episoders vedkommende endda i meget høj grad, såsom barndommen og opholdet på partiskole i Sovjetunionen. Og anvendelsen indskrænker sig ikke til rekonstruktionen af det ydre levnedsløb, men tjener også, ja måske i overvejende grad til at afdække stemninger, følelser, overvejelser og vurderinger.

Men derudover har erindringer og interviews stor betydning i indholdsmæssig forstand. De indtager nemlig, som jeg ser det, en nøglestilling som kilde til centrale episoder og pointer i biografien. Jeg vil i første række fremhæve skil-

dringen af Aksel Larsens forhold til Sovjetunionen som værende et nærmest permanent problem, herunder hans oplevelser under studieopholdet på Leninskolen, hans angivelige tvivl under Moskvaprocesserne og ikke mindst hans opfattelse af, at han var tæt på at blive fængslet under sit besøg i Moskva juni 1937. Men også synet på Gestapoforbøretts konsekvenser for Aksel Larsens stilling i DKP efter 1945 og på hans rolle under partikampen i 1956-58 skal nævnes.

Nu er det ikke min hensigt at tale imod erindringer og interviews som kilde til samtidshistorien – for de kan ikke undværes. Det, jeg derimod vil sige, er, at Kurt Jacobsen efter min mening gør for ukritisk brug af denne type kilder, især helt sene af slagsen. Konkret gælder det alle de erindringer af og interviews med nuværende og tidligere kommunister, der stammer fra tiden efter Khrustjofs opgør med Stalin og splittelsen i DKP. Her er der meget stor fare for – bevidst eller ubevidst – efterrationalisering: for kommunister til at se og vurdere tidligere begivenheder i lyset af Aksel Larsens senere »forræderi«, for tidligere kommunister til at blæse forskelle, uenigheder og tvivl op og antyde en distance til Moskva allerede før bruddet.

Disse bemærkninger har, mener jeg, særlig relevans for vurderingen af Aksel Larsens erindringer som kilde, især det ikke-offentliggjorte båndinterview fra 1969. I udgangspunktet ville jeg være langt mere skeptisk, end Kurt Jacobsen efter min vurdering er. Med al respekt for Aksel Larsens brud med stalinismen så sidder man jo ikke ligefrem tilbage med en følelse af nogen stor vilje hos ham til at fortælle sandheden om sit liv. Hans selvbiografiske bøger og interviews giver snarere indtryk af et omhyggeligt udvalg af de livsafsnit, som kunne afsvække hans stalinisme og

mangeårige tilhørsforhold til Sovjetunionen og give hans liv mening og sammenhæng. Det betød samtidig et fravalg af de perioder og oplevelser, som kunne bringe ham i miskredit, og som desuden var allermest traumatiske. I den forbindelse synes jeg, at der er grund til en god portion skepsis over for det ikke-offentliggjorte interview. Det indeholder ting, som ikke findes andetsteds – mest spektakulær er udtalelsen om den truende fængsling under besøget i Moskva i juni 1937. Og man må uvilkårligt spørge, hvorfor disse ikke kom med i erindringsbogen *Aksel Larsen ser tilbage* fra 1970. Svaret kan selvfølgelig være, at det ville åbne for ubehagelige spørgsmål, f.eks. om Arne Munch-Petersens skæbne, som Aksel Larsen ville undgå, et forhold Kurt Jacobsen selv diskuterer mere generelt (s. 590-591). Men en anden mulighed er, at disse ting – fortalt på tomandshånd til en bekendt – simpelthen var for utroværdige til at tåle offentliggørelse og derfor blev udeladt. Tendensen i udeladelserne taget i betragtning er der efter min mening en del, der taler for denne mulighed.

Ser man mere konkret på Aksel Larsens selvbiografiske vidnesbyrd, så falder flere eksempler på efterrationaliseringer i øjnene. Det mest eklatante eksempel forekommer mig at være hans udtalelse i båndinterviewet om sit møde med Jezjov i 1929: »Efter den samtale var jeg klar til at forlade kommunismen for evigt. Når man kunne fostre sådanne individer. Når apparatet kunne være sådant« (s. 84). På baggrund af hans tilbagevenden til arbejdet i DKP og hans principielle opslutning bag Sovjetunionen i øvrigt virker denne udtalelse nærmest absurd. Men også et andet af Aksel Larsens udsagn om Jezjov ligner, synes jeg, en efterrationalisering, nemlig udsagnet om, at han fik »en frysende fornemmelse ned ad ryggraden«, da Jezjov i

1936 blev gjort til leder for det hemmelige politi, NKVD (s. 145). Dette forudsætter et syn på NKVD og udrensningerne under den store terror, som han ikke havde i 1936. Tegn på efterrationalisering finder jeg endvidere i Aksel Larsens skildring af stridighederne inden for Komintern i 1925/26: Bemærkningen om, at »det rørte mig ikke«, at vennen, nordmanden Arvid Hansen »måske ikke var helt persona grata på højeste sted« (s. 55), og formodningen om, at »man måske alligevel« havde lagt mærke til hans omgang med og sympati for »venstre«-kommunister som tyske Ruth Fischer (s. 57), fordrer efter min mening en bevidsthed om meningskampene og det, der fulgte, som Aksel Larsen ikke havde på daværende tidspunkt. Fra DKP var han desuden selv, som Kurt Jacobsen påpeger, vant til heftige fraktions- og meningskampe (s. 64). En efterrationalisering ser jeg endelig i Aksel Larsens fremstilling af sin og Ib Nørlunds beretninger fra SUKP's 20. kongres i 1956 – »man kunne næsten tro, at vi havde været til to forskellige kongresser«, hedder det, idet Nørlund berettede om »de store socialistiske landvindingers kongres«, mens han selv talte om kongressen som »slutstenen på en lang og uhyggelig periode i Sovjetunionens historie« (s. 433). Bortset fra, at Ib Nørlund over for mig har fortalt, at denne arbejdsdeling var aftalt mellem dem – det kan selvfølgelig også være forkert – så harmonerer Aksel Larsens fremstilling også dårligt med den tale, refereret i *Land og Folk*, som han holdt i Odense ugen efter, og som netop forenede de to aspekter.

Rent metodisk giver brugen af erindringer og interviews også anledning til at diskutere problemet med svigtende kronologi. Jeg er i hvert fald i ét tilfælde kommet i tvivl om tidsfæstelsen, nemlig om hvornår DKP's forretningsudvalg besluttede, at Aksel Larsen skulle fort-

sætte som formand efter befrielsen. Kurt Jacobsen er selv usikker på tidspunktet og refererer blot til den tidligere DKU-formand Villy Karlsson, der mener, at det var i slutningen af maj 1945 (s. 295). Spørgsmålet er imidlertid, om det ikke var senere – i september eller oktober. Helt frem til august var det nemlig Alfred Jensen, som tegnede DKP, ikke mindst i enhedsforhandlingerne med Socialdemokratiet, men derudover var det ifølge Kurt Jacobsen også først under valgkampen op til valget den 31. oktober 1945, at Aksel Larsen atter trådte frem som de danske kommunisters ubestridte førstemand (s. 317). Alfred Jensens rolle kunne i øvrigt tale for, at det næppe var Gestapo-forhøret, som rejste tvivl om Aksel Larsens stilling som formand efter befrielsen, men derimod hans fravær siden november 1942. Dette havde betydet, at Alfred Jensen var rykket frem som DKP's leder, et hverv, han også havde klaret godt. Og dertil kom efterdønningerne af konflikterne i forretningsudvalget før krigen. Det forklarer også de ord, hvormed Hartvig Sørensen godkendte, at Aksel Larsen fortsatte som formand: »Det er så i orden, bare det bliver på en anden måde end før krigen« (s. 295).

Alt dette er, som allerede påpeget, ikke sagt mod brugen af erindringer og interviews, men som et memento om forsigtighed. Det er efter min erfaring uomgængeligt at sammenligne med sikrere, helst samtidigt kildemateriale. Dette er Kurt Jacobsen for så vidt også opmærksom på, men han lægger efter min mening ikke i alle tilfælde tilstrækkelig vægt på det samtidige kildemateriale. Det er så meget mere uheldigt, fordi det berører helt centrale teser i biografien.

Et nøglespørgsmål i Kurt Jacobsens biografi er spørgsmålet om Aksel Larsens stalinisme. Det er, så vidt jeg for-

står, bogens tese, at Aksel Larsen kun var rigtig stalinist efter krigen (s. 411, 594). Jeg tror det af flere grunde ikke.

Det handler om selve stalinismebegrebet. Kurt Jacobsen sætter tilsyneladende lighedstegn mellem stalinisme og det at være Moskva-tro eller »Moskvagrammofon«. Dette er imidlertid, som jeg ser det, kun et aspekt. Tilbage står spørgsmålet om stalinismen som ideologi, dvs. dens ideologiske indhold og vigtigste kendetegn. Eller med andre ord: de ideologiske forudsætninger for at se Sovjetunionen som forbillede og for at billige dens handlinger. Jeg tænker her på følgende elementer: en tænkning i fjendebilleder og sammensværgelser, en militant kampdoktrin, der opererer med tilintetgørelse af modstanderen, om nødvendigt også fysisk, en uforsonlighedsmentalitet med tilhørende følelse af at have monopol på sandheden, en jesuitter-moral, hvor målet helliger midlet, og en utopi om et helt nyt samfund og et helt nyt menneske. Alt dette kendetegnede, mener jeg, Aksel Larsen, i hvert fald siden han kom hjem fra den internationale Lenin-skole. Det er i den forbindelse også værd at bemærke, at den støtte til oppositionen i årene 1927/28, som Aksel Larsen senere selv lagde så stor vægt på, vedrørte synet på den internationale kommunistiske bevægelses strategi og taktik, især omkring de russiske fagforeningers samarbejde med de engelske fagforeninger og de kinesiske kommunisters samarbejde med nationalistbevægelsen Kuomintang. Hans skepsis over for teorien om socialisme i ét land skal også ses i denne sammenhæng; den berørte ikke synet på den socialistiske opbygning og det sovjetiske samfunds beskaffenhed, på partiets rolle, proletarietets diktatur osv. Der var i politisk forstand tale om en mere og ikke en mindre radikal kommunisme – om »venstre«-kommunisme.

Til spørgsmålet om stalinismen som begreb følger sig spørgsmålet om karakteren af Aksel Larsens konflikter med Moskva før krigen. Som jeg læser teksten, var der konkret tale om konflikter i to perioder, nemlig i perioden 1926-31 og igen i perioden 1935-37/38. Indholdsmæssigt handlede det i den første periode om Aksel Larsens støtte til oppositionen under opholdet på Leninskolen og i den anden om holdningen til Zinovjev og Kamenev og frem for alt til beslutningerne på Kominterns 7. verdenskongres. Efter min mening overvurderer Kurt Jacobsen imidlertid betydningen af disse konflikter:

Nok blev Aksel Larsens støtte til oppositionen 1927/28 noteret og brugt mod ham efter hjemkomsten til Danmark – derom skal der ikke herske tvivl. Men for det første må det, forekommer det mig, veje tungere, at Kominterns eksekutivkomite (EKKI) i 1929 så igennem fingre med, at Aksel Larsen blev partisekretær straks efter hjemkomsten, at EKKI's politiske sekretariat i 1931 krævede hans eksklusion ophævet, og at det i 1932 støttede hans valg til formand. For det andet synes det heller ikke altid at have været EKKI eller »Moskva« en bloc, som intervererede – i 1931 var det i hvert fald det skandinaviske sekretariat, som gik imod Aksel Larsens overtagelse af redaktørposten på *Arbejderbladet*. En efterfølgende henvendelse til EKKI's sekretariat blev de facto taget til følge. Bag det oprindelige initiativ stod muligvis det, Aksel Larsen selv kaldte »visse elementer«.

Ligeledes er det utvivlsomt, at Aksel Larsen i perioden 1935-37/38 blev udsat for ny kritik fra Moskva. I januar 1935 blev han i kølvandet på processen mod Zinovjev og Kamenev bedt om at redegøre for sit forhold til den tidligere opposition og i februar også kritiseret for sine offentlige erklæringer om spørgsmålet. Under besøget i Moskva i

oktober 1935 blev Aksel Larsen yderligere udsat for kritik på grund af sin skepsis over for beslutningerne på Kominterns 7. verdenskongres. Højdepunktet af kritik blev nået under hans besøg i Moskva i juni 1937: Begyndende med militærpolitikken måtte efterhånden hele DKP's linie stå for skud. Men efter dette besøg synes Aksel Larsens forhold til Moskva faktisk at have taget en vending: Allerede i oktober lød den første ros for den udstukne orientering, og i maj 1938 konstaterede EKKI's sekretariat, at den havde ført til ikke ubetydelige resultater. I juni 1939 synes EKKI's sekretariat også at have sanktioneret DKP's afstandtagen fra bombeattentatet i Frederikshavn. Og i september 1939 afviste det endelig Aksel Larsens forslag om at træde tilbage som formand. Alt dette tyder efter min mening ikke på en vedvarende og dyb mistillid.

Set i det lys er det efter min mening også tvivlsomt, om året 1938, som Kurt Jacobsen skriver, repræsenterede et lavpunkt i Aksel Larsens forhold til Moskva (s. 212-213). For hvad viser de nye dokumenter med anklager i Aksel Larsens personsag fra juli 1938? Selv blev han tilsyneladende ikke konfronteret med dem. Dokumenternes status er også usikker; det vides kun, at de er føjet til personsagen i juli, men ikke på hvis foranledning og med hvilket præcist formål. Jeg tror, som også Kurt Jacobsen gør, at en del stammer fra Richard Jensen og ser en forbindelse til dennes forsvar for bombeattentatet i Frederikshavn (s. 213). Igen synes »visse elementer« at have været på spil.

Det er selvfølgelig af betydning for vurderingen af hele Aksel Larsens forhold til Moskva i denne periode, om han i juni 1937 var tæt på at blive fængslet for sine afvigende synspunkter. Det hævdede Aksel Larsen selv, eller med hans egne ord: Min plads i toget til Sibi-

rien var bestilt (s. 172). Kurt Jacobsen anser det også for sandsynligt. Jeg tvivler, først og fremmest fordi hele kildesituationen forekommer mig højst usikker. Faktisk har vi kun Aksel Larsens eget, sene udsagn fra 1969. I NKVD's arkiv findes ingen sag på Aksel Larsen, hvilket formentlig havde været tilfældet, hvis der var forberedt noget mod ham. Til sammenligning findes en sådan på Arne Munch-Petersen, tilmed oprettet før hans arrestation. Kurt Jacobsen omtaler selv den manglende sag i NKVD's arkiv, men han ser i Aksel Larsens kontakter til den tyske kommunist Lotte Brann et indicium for sin tese, idet han formoder, at hun var kilde til Aksel Larsens viden. Ifølge Aksel Larsen selv havde han fået sin viden fra folk i apparatet, som over for ham havde antydnet, at han skulle til Siberien (s. 172-173). Dette argument forekommer mig imidlertid ikke særlig tvingende, for Lotte Brann var allerede i januar 1937 blevet fyret som maskinskriverske i Florins sekretariat i EKKI. Hun kan selvfølgelig være blevet konfronteret med Aksel Larsens navn under forhørene efter sin egen arrestation og siden have fortalt ham om det, men selv hvis det er tilfældet, er det efter min mening ikke noget indicium for, at en arrestation af Aksel Larsen var forberedt. At arrestationen af Arne Munch-Petersen skulle være et indicium for truslerne mod Aksel Larsen, et slags sonoffer, når denne ikke kunne røres, tvivler jeg også på. Arne Munch-Petersens arrestation havde formentlig, som både Erik Nørgård og Ole Sohn har påpeget, forbindelse til hans arbejde i Kominterns illegale apparat, som på denne tid blev oprullet fra top til bund. Med disse bemærkninger ønsker jeg på ingen måde at bagatellisere den stalinistiske terror. Det drejer sig alene om, hvad man kan slutte af kilderne. Jeg kan desuden se et klart formål hos Aksel Larsen med at

lancere historien om en truende fængsling, nemlig at fremstille sig selv som forfulgt af Moskva og dermed fremstå som mere uafhængig og kritisk, end han faktisk var.

For en vurdering af Aksel Larsens stalinisme må det endelig spille ind, hvordan han selv så på forholdet til Sovjetunionen før krigen. Flere forhold tyder på, at han slet ikke fandt dette så problematisk som »visse elementer« i Moskva. Han anså, som han skrev i et brev til lederen af EKKI's skandinaviske sekretariat Philip Dengel i marts 1935, mistænkeliggørelsen af ham for uberettiget og havde også offentligt vedgået sine »fejltagelser« under opholdet på Lenin-skolen. Under de hårde diskussioner i Moskva i juni 1937 synes Aksel Larsen faktisk også at være blevet overbevist om enheds- og folkefrontspolitikens rigtighed. Det fremgår ganske vist ikke eksplicit, at han godtog kritikken, men det harmonerer med den respekt for Dimitrov, han senere gav udtryk for, også i politisk henseende. Desuden finder man i denne periode ikke ét kritisk ord om sovjetsystemet, men tværtimod klare stalinistiske udtalelser om processerne osv. (s. 129, 210). Efter min mening er det derfor også tvivlsomt, om Aksel Larsen i 1930'erne havde den tvivl, som Kurt Jacobsen så stærkt betoner (s. 145, 593, 595). Han kan have haft sine spørgsmål til konkrete anklager mod personer, han kendte, og lejlighedsvis savnet argumenter for sin støtte til Sovjetunionen, men med mit kendskab til stalinistisk tankegang har han før 1956 næppe haft nogen alvorlig, principiel tvivl. Kurt Jacobsen citerer ham da også for at have troet på anklagerne mod Arne Munch-Petersen og på Moskva-processerne (s. 194), et udsagn, som udenforstående kan have svært ved at tro, men som jeg tager for gode varer. Jeg opfatter følgelig også reaktionen på den svenske kommunist-

leder Sven Linderoths meddelelse i 1938 om arrestationen af Arne Munch-Petersen som udtryk for chok over, at en agent havde kunnet trænge ind i DKP's ledelse og endda blive partiets repræsentant ved EKKI. At arrestationen, som Kurt Jacobsen mener, har virket som en slags »chokterapi« i forhold til det politiske kursskifte (s. 210), har jeg svært ved at se – ét er spørgsmålet om infiltration og agenter, et andet om politisk nyorientering.

Mit synspunkt er kort sagt, at Aksel Larsen også før krigen var hårdkogt stalinist. Hans loyalitet over for Sovjetunionen var også før 1945 stærk og principiel. Der var – det er ubestrideligt – konflikter med Moskva, men de var efter min vurdering ikke alene tidsmæssigt begrænsede, men vedrørte, som Kurt Jacobsen selv gør opmærksom på (s. 593), også hovedsagelig DKP's strategi og taktik i forhold til Kominterns generallinie – og vel at mærke med Aksel Larsen på et mere radikalt, »ultra-venstre«-standpunkt. Synet på Sovjetunionen og det sovjetiske samfund var aldrig til debat. Og uagtet alle konflikter forfægtede Aksel Larsen også før krigen en stalinistisk ideologi med det særlige syn på politik, magt, moral og samfund, der udmærker denne.

Man kan på den baggrund også diskutere, om Aksel Larsen, som Kurt Jacobsen skriver, var fanget i en næsten livslang konflikt mellem på den ene side hensynet til danske forhold og på den anden side loyaliteten over for Sovjetunionen (s. 12). Næsten livslang var den, som jeg har søgt at vise, ikke, men spørgsmålet er også, om man fanger Aksel Larsens dilemma i årene som kommunist ved at beskrive det som en konflikt mellem hensynet til danske forhold og loyaliteten over for Sovjetunionen. Efter min mening gør det hans stalinisme til noget mere udvendigt, som blev overvundet blot ved at bryde med Moskva. For Ak-

sel Larsen var stalinismen imidlertid også et radikalt brud med dansk demokrati og dansk politisk kultur til fordel for militant klassekamp, revolution og proletariatets diktatur. Og da han senere brød med Sovjetunionen, var det ligeledes tæt forbundet med et nyt syn på det danske samfund og på dansk demokrati. Pointen er, at stalinismen ikke kun artikulerede en sovjetloyalitet og et bestemt sovjetbillede, men må ses som en ideologi eller et helhedssyn på verden, som danske kommunister også fandt relevant for deres kamp i Danmark.

At give en helhedsvurdering af Aksel Larsens politiske liv står centralt i Kurt Jacobsens biografi og må naturligvis gøre det. Han lægger, som jeg opfatter det, stor vægt på kontinuiteten: Der er tale om et langt livs indsats i kampen for et socialistisk Danmark (s. 13), hvor Aksel Larsen på trods af alt fastholdt sin grundlæggende livsholdning, som den blev formuleret første gang i 1920 i artiklen »Lov og ret – og magt«. Han endte ikke i den modsatte lejr, men holdt også efter bruddet med DKP fast ved sit socialistiske ståsted (s. 597-599). Efter min mening er det imidlertid spørgsmålet, om man på den måde får greb om bruddene i Aksel Larsens liv. De var, som jeg ser det, af en rækkevidde, så man i en vis forstand kan tale om en anden person. Og frem for alt afstedkom de så afgørende ændringer i Aksel Larsens ideologiske grundsynspunkter, at betegnelsen socialist bliver upræcis og lidet sigende.

Betragter man i første omgang Aksel Larsens vej til kommunismen, tegner der sig billedet af et langt mere radikalt brud, end Kurt Jacobsen synes at mene. Jeg vil for det første fremhæve den voldsomme partimæssige bevægelse fra Det radikale Venstre over Socialdemokratiet til Venstresocialistisk Parti (VSP), endda på kun to år. Og for det andet og frem

for alt det radikale ideologiske skift fra demokrati til diktatur. Det er, mener jeg, særlig dette, som ikke fremstår klart: At Aksel Larsen som medlem af VSP var principiel modstander af parlamentarismen, der højst kunne udnyttes taktisk. Målet var by- og landarbejderråd – et synonym for proletariatets diktatur. I den forbindelse sker heller ingen tydeliggørelse af det centrale i artiklen »Lov og ret – og magt«: At magten ikke er bundet af lov og ret, men tvinger alt og alle til at bøje sig (s. 28) – altså diktatur.

Jeg savner i den forbindelse også en mere specifik forklaring på, hvorfor Aksel Larsen blev revolutionær. Jeg har ikke selv et færdigt svar, men der må i betragtning af radikaliteten i hans brud være tale om en meget voldsom rystelse af hele hans værdisystem og verdensanskuelse. Det var ydermere et brud med hele den tradition, forældrene stod for. Mit bud er, at Aksel Larsen i 1917-18 kom ud i en svær, personlig krise: Hvad ville han med sit liv? Arbejdet ved Sydfyenske Jernbaner var en plage og udsigten til et liv som trafikassistent forfærdelig, han havde også, fortalte han senere *Søndags BT*, en drøm om at blive flyver. Krisen rev ham ud af den hidtidige bane. Dette kombineret med verdenskrigen, den russiske revolution og det revolutionære efterkrigsrøre i Europa, og i Danmark især med Påskekrisen, gjorde Aksel Larsen til revolutionær og uforsonlig modstander af det parlamentariske demokrati. Hans sociale baggrund, politiske interesse og almindelige oppositionstrang skabte også bestemte forudsætninger herfor, men var ikke determinerende for udviklingen.

38 år efter indmeldelsen i VSP forlod Aksel Larsen kommunismen igen. Der var tale om et dramatisk brud i hans liv, og sådan ser Kurt Jacobsen det også. Efter min mening får han imidlertid ikke rigtig fat om denne svære og smertefulde proces, frem for alt om det, jeg vil

kalde dekonstruktionen af Aksel Larsens ideologiske stalinisme.

Det fremstår således ikke klart, hvor begrænsede de ideologiske uoverensstemmelser i virkeligheden var, der førte til Aksel Larsens brud med DKP. For Aksel Larsen godkendte ligesom flertallet i partiledelsen erklæringen fra de 12 socialistiske landes partiers konference i Moskva i november 1957. Og i sit memorandum af 18. juli 1958 og i sine senere taler frem til og med partikongressen 31. oktober – 2. november 1958 bekendte han sig også klart til Sovjetunionen, marxismen-leninismen, internationalismen og den demokratiske centralisme, kort sagt »vore grundprincipper«, som han selv kaldte det. Striden stod, som jeg ser det, om noget andet, nemlig om den konkrete anvendelse af grundprincipperne, især om pligten til kritisk og selvstændigt at orientere sig og tage stilling til problemerne i den internationale kommunistiske bevægelse og i de socialistiske lande og om retten til åben meningsudveksling og diskussion af meningsforskelle i partiet. Det understreger også, hvorfor Aksel Larsen netop brugte ordet hamskifte om den proces, han ønskede gennemført i DKP. For ham handlede det på dette tidspunkt om at efterleve ånden fra SUKP's 20. kongres i et opgør med dogmatismen. Det harmonerer i øvrigt også med Holger Vivekes udsagn om, at Aksel Larsen oprindeligt foreslog »Kommunistisk Folkeparti« som navn på det nye parti, der skulle dannes efter bruddet med DKP (*Bagbord om*, s. 124).

Med Aksel Larsens farvel til DKP sluttede hans ideologiske selvopgør imidlertid ikke. Ja, jeg vil mene, at det på en måde først for alvor tog fart efter nederlaget på partikongressen og den efterfølgende eksklusion den 15. november 1958. Aksel Larsens medvirken til dannelsen af et »Socialistisk Folkeparti« peger i sig selv i den retning, men

også den politiske udtalelse og de foreløbige vedtægter fra SF's stiftende landsmøde 15. februar 1959 indholder, som Kurt Jacobsen gør opmærksom på, vigtige nybrud, frem for alt afvisningen af den demokratiske centralisme som organisationsprincip (s. 568-569). Jeg savner imidlertid en påpegnings af det nok allervigtigste, nemlig det ny syn på dansk demokrati, eller som det hedder i den politiske udtalelse: »Vi vil en socialistisk udvikling af vort land under bevarelse af de demokratiske frihedsgoder, som det danske folk gennem generationer har tilkæmpet sig«. Heri lå også et brud med grundtanken i artiklen »Lov og ret – og magt«. Men ellers er det vigtigt at holde sig for øje, at det tidlige SF også var i bevægelse ideologisk, især skærpedes den oprindelige kritik af »alvorlige fejlgreb og overgreb mod menneskerettigheder i de socialistiske stater« til, at »endnu mangler der meget i, at disse lande er nået til en socialistisk styreform, der giver befolkningen fuld bestemmelsesret i alle styrets led, fra virksomhederne til landets øverste råd«. Kritikken var dog ikke altomfattende, for »mange af de resultater«, der var nået i de socialistiske stater, »viser den socialistiske økonomis overlegenhed over kapitalismen« – »socialismen som økonomisk system har bevist sin bærekraft i praktisk prøve«, som det hedder i en programudtalelse for SF, vedtaget på partiets 1. kongres den 7. juli 1959. Hvor svært Aksel Larsen havde det med forholdet til Sovjetunionen, ses af, at han først efter invasionen i Tjekkoslaviet i august 1968 erklærede, at »man har ikke socialisme i Sovjetunionen«.

Endnu et tegn på dybden i Aksel Larsens brud med kommunismen ser jeg i kontakten til CIA i 1960, som Kurt Jacobsen så omhyggeligt afdækker. At motivet var frygt for at blive likvideret af KGB, er bestemt muligt, men jeg vil dog pege på endnu en, måske i virkelig-

heden supplerende, mulighed, nemlig et ønske om at hjælpe USA i kampen mod kommunismen. Det forklarer også, hvorfor han mødte en ekspert i Sovjetunionen og europæisk kommunisme. Med kontakten til CIA signalerede Aksel Larsen, at han i en vis forstand var skiftet til den modsatte lejr – fra den kommunistiske til den vestlige, demokratiske lejr. En åben indrømmelse af dette var imidlertid mere, end han politisk kunne stå model til.

Aksel Larsen kom til at spille to meget forskellige roller i sit politiske liv – først som dansk kommunismes leder i 28 år, derefter som grundlægger og leder for et demokratisk venstrefløjsparti. Det er på den baggrund også spørgsmålet, om man kan tale om årene med SF som hans egentlige ståsted i dansk politik, som Kurt Jacobsen gør det (s. 601). At Aksel Larsen høstede stor anerkendelse som SF'er og selv var glad for disse år, er ubestrideligt, men for en vurdering af hans historiske rolle er det efter min mening mere berettiget at tale om to ståsteder. Han var for det første kommunist langt de fleste år af sit politiske liv, men bidrog for det andet også væsentligt til at etablere og tegne kommunismen som en faktor i Danmark. At denne indsats havde en anden karakter end hans år som leder for et demokratisk SF er klart, men gør den ikke mindre virkelig for en historisk vurdering. At tale om et egentligt ståsted forudsætter på en måde også en egentlig mening med Aksel Larsens politiske liv, som efter min opfattelse ikke findes. Hans liv i politik var mere end noget andet kendetegnet af store og uforudsete brud.

Med disse ord vil jeg afslutte mine bemærkninger til en ellers stofmættet, velskrevet og fængslende biografi. Mit formål har været at diskutere spørgsmål af central betydning for forståelsen af politikerens Aksel Larsen, hans liv og skæbne.